

FENOMENUL ETNIC - OBIECT AL CERCETĂRII SOCIALE ACTUALE

ANA BĂLAȘA

1. Între două repere: globalizarea și diferențierea

"Dacă vrea să supraviețuiască, lumea trebuie să se schimbe" – aceasta a fost concluzia dezbaterilor de anvergură din anii '70 asupra a ceea ce s-a numit *problemele globale*, fie că era vorba de limitele resurselor, de suprapopulație și criza alimentară, de criza ecologică și cea energetică, fie de modelele de creștere economică și de dezvoltare socială, de relațiile omului cu proprii semenii sau de condiția umană însăși.

Odată întocmită *lista* problemelor globale la care ulterior s-au mai adăugat și alte teme, îndeosebi sociale, politice și culturale, laolaltă constituind "un sindrom global de criză a dezvoltării lumii" (Mesarovic, Pestel în 1974), s-a impus ideea că și soluțiile trebuie să fie globale. Globalitatea problemelor și a soluțiilor impune tot mai mult o trăsătură la fel de revelatoare precum devenise, în deceniul șapte, imperativul schimbării lumii, cea a **interdependenței** lumii actuale.

Schimbările sociale și interdependențele globale ale dezvoltării vizează nu numai **sistemul global**, integralitatea lui ci au incidențe și asupra **sistemului OM**, asupra calității vieții sale, ameliorând-o sau nu. De fapt, numai în această măsură schimbările și interdependențele au o **semnificație**. Omul este cel care le-o conferă.

Fiind din ce în ce mai interdependentă - economic, social, politic și chiar cultural - confruntându-se cu probleme a căror rezolvare, conform specialiștilor din varii domenii, nu poate fi decât tot de ordin global (altfel riscând pierderi și pentru învinși și pentru învingători), lumea ar trebui să accentueze și o altă dimensiune, cea a **universalității**, sau chiar să riște, prin exces, omogenizarea și uniformitatea.

Într-o lume unificată prin probleme și scopuri, ar trebui să apară o conștiință universală, o deschidere spre "celălalt", spre cunoașterea, înțelegerea și acceptarea lui, chiar solidarizarea pentru împlinirea aspirațiilor comune. În realitate însă se constată cu surprindere, mai degrabă, un fenomen **contrar**, cel puțin la prima vedere: afirmarea diferențelor, a diversităților și identităților de tot felul:

regionale, profesionale, lingvistice, religioase, etno-culturale și naționale, fiecare promovându-și propriile norme și valori, reprezentări și credințe și încercând să-și instrumentalizeze identitatea în scopuri ofensive sau defensive.

Faptul a fost localizat sub presiunea ultimelor evenimente, mai ales în Europa Centrală și de Est, mai precis în fostul spațiu sovietic și al zonei sale de influență, și a fost analizat îndeosebi în dimensiunea sa politică, mai frapantă bineînțeles, a **naționalismelor**, apreciate ca fiind mult mai virulente și mai emoționale decât oriunde.

Fenomenul este însă ceva mai timpuriu și se poate identifica și în vest nu numai în est, în Nordul dezvoltat și în Sudul post-colonial și, de altfel, nici nu se reduce la componenta sa politică, supralicitată adesea și exprimată în conceptul *naționalism* ale cărui note definitorii sunt, la rândul lor, controversate.

În analizele întreprinse, cele două fenomene - globalizarea și diferențierea - apar ca fiind mai mult sau mai puțin în **relație** unul cu altul, acordându-se importanță, unilateral, când unuia când altuia sau, dimpotrivă, sunt văzute ca aflându-se într-o **contradicție** dificil de explicat și de rezolvat. În fine, există și o altă concepție după care globalizarea, interdependența și universalismul lumii pe de o parte, și segmentarea, dezintegrarea, diversitatea, căutarea identităților și a diferențelor pe de altă parte, nu sunt două fenomene disjuncte, aflate în contradicție ci dimpotrivă sunt **corelative**, exprimând, de fapt, o **dublă mișcare** cu o dialectică *sui generis* a unui fenomen complex. Supralicitarea unuia sau a altuia din cele două fenomene interdependente sau, altfel spus, a unuia sau altuia din sensurile dublei mișcări a acestui fenomen complex pare să fie la fel de riscantă și potențial generatoare de tensiuni și conflicte.

Iată câteva ilustrări ale acestor puncte de vedere, relevante pentru pozițiile mai sus enunțate:

Benjamin Barber, directorul Centrului *Walt Whitman* pentru Democrație vede în integritățile etnice și religioase, pe care le denumește *Jihad*, ca și în *mondializarea economiilor*, denumită *Mc World* doi inamici potențiali ai statelor-națiune, în măsura în care ambii reflectă **disjuncția** între particularism și universalism. *Jihad* versus *Mc World* pot mina fiecare în parte instituțiile democrației. De pildă întreprinderile post, trans- sau supranaționale pot obține mai multă putere asupra afacerilor lumii decât națiunile înseși, statele-națiune fiind până acum însă singurul garant al drepturilor cetățenilor.

Pe de altă parte, în sprijinul aserțiunii că statele existente astăzi înfruntă sau sunt pe cale să înfrunte un fel de *tribalism prenațional*, Toffler invocă avertismentul actualului Secretar de Stat al SUA, despre care precizează că nu este un alarmist:

"Dacă nu găsim o cale pentru ca grupurile etnice să poată trăi împreună într-o țară - vom avea cinci mii de țări în locul celor o sută și ceva de acum"¹.

Anticipând unele efecte ale hiperdiferențierii, Toffler consideră de exemplu că *minoritățile-pivot* vor putea decola, în anumite condiții sociale și culturale (escaladarea fanatismelor de exemplu), spre orizonturi incontrolabile: "Înarmează toate acele minorități primejdioase, care trăiesc pentru criză, în speranța de a se catapultă spre stadiul național sau global și ne transportă² pe toți într-un nou Ev Întunecat". Soluția nu stă însă - în concepția lui Toffler - în stăvilirea procesului de diversificarea grupurilor sociale care sunt tolerate în orice democrație, ci în redefinirea mijloacelor de apărare a democrației în termenii secolului al XXI-lea, pentru a menține în funcțiune un sistem politic echilibrat. Or, pentru a face acest lucru avem nevoie de un tablou mai clar al felului în care funcționează sistemul și cum se schimbă deja³.

Regis Debray, scriitor și filosof francez care vede cele două tendințe ca fiind corelate și nu în contradicție ("Lumea devine tot mai fragmentară, pe măsură ce se unifică"), consideră că unificarea are loc, de fapt, pe temeiul **raționalității pieței** și nu prin crearea unei identități colective căci, cu cât economia se mondializează, politicul se divide, iar "spațiul planetar este fundamental american pentru că îl planetarizează modul de viață și gândirea nord-americană." Deci, **cultural**, avem de-a face, de fapt, cu o "falsă mondializare fără schimburi sau reciprocitate", cu "înveșmântarea unei culturi particulare, cea mai solvabilă și mai vizuală - Nordul Occidental - într-o civilizație planetară, deci cu o deghizare a localului în global".

În concepția lui R. Debray, în ordinea politicului și antropologicului totul este reversibil și nu ireversibil ca în tehnologie de exemplu. De aceea "impulsul de apartenență, nemalegându-se în acele aspecte ale vieții pe care tehnica le transformă, este căutat în reîntoarceri, mai mult sau mai puțin arhaizante, spre origini, spre identități comunitare puternice"⁴.

Dintr-o altă perspectivă, cea a învățării, într-un raport către Clubul de la Roma se consideră că problema polarizării celor două tendințe derivă din înțelegerea greșită a fenomenelor: că identitatea culturală ar exclude interdependența globală, că autonomia ar fi incompatibilă cu integrarea, iar conștiința planetară ar amenința independența țărilor. Autorii consideră că eșecul înțelegerii provine din procesele de învățare și deci problema constă în a învăța că "dreptul la diversitate implică necesitatea solidarității globale", că interdependența nu înseamnă, în mod necesar,

¹ Toffler Alvin și Heidi, *Război și anti-război*, București, Editura Antet, 1995, p. 279.

² *Ibidem*.

³ Toffler Alvin, *Power shift - Puterea în mișcare*, București, Editura Antet, 1995, p. 254-257.

⁴ Debray R, J. Ziegler, *Il s'agit de ne pas se rendre. Conversations sur France Culture*, Paris, Edition Arlea, 1994.

un guvern al lumii dar ea implică înțelegere și cooperare globală bazate pe un set de norme etice, care să prevină transformarea suveranității în agresiune culturală"⁵.

Fenomenul etnic, cum se poate deja constata, deși până nu demult părea a-și fi pierdut din importanță, este antrenat în ambele sensuri ale acestei mișcări istorice - globalizare și interdependență pe de o parte, diferențiere și diversitate pe de altă parte - fiind, deopotrivă, produs și factor al schimbărilor sociale în derulare.

Ținând cont de contextul schițat mai sus vom încerca în cele ce urmează, să evidențiem preocupările științelor sociale în general, și ale sociologiei în special, privind acest fenomen, vom detecta ceea ce ni se par a fi principalele direcții actuale ale cercetării în domeniu și dificultățile teoretice și metodologice pe care aceasta le presupune.

Vom stăruii apoi, atât cât se poate în spațiul marcat de dimensiunile unui studiu de revistă, asupra principalelor schimbări sociale, asociate sau nu globalizării și interdependențelor care au condus și mai conduc încă la eroziunea și/sau permanența identităților culturale în general, ale celor etno-culturale în special. Și, pe cât ne stă în putință - vom decela efectele, semnificațiile și șansele acestor fenomene, așa cum transpar ele din cercetarea socială actuală.

2. Revirimentul cercetării sociologice privind fenomenul etnic

Considerat surprinzător într-o Europă a statelor naționale, revirimentul propriu zis al tematicii privind identitatea etnică, națională, culturală, statul-națiune, tensiunile și conflictele interetnice, intercomunitare, rasismul etc. poate fi socotit anterior, cu două, trei decenii schimbărilor din Centrul și Estul Europei dacă ar fi să ne referim doar la un moment oficial - reuniunea UNESCO din 1967 asupra rasismului și prejudecăților rasiale. **John Rex**⁶ consemnează că la această reuniune, la care au participat mai mulți sociologi cu preocupări privind grupurile etnice și rasiale, luându-se act că subiectul interesează comunitatea internațională, li s-a cerut acestora să-și definească, pe plan teoretic, domeniul de cercetare cu privire la problemele etnice și rasiale și să demareze noi investigații comparative, într-o manieră care să facă comprehensibile problemele în discuție.

Înainte de această dată, foarte puțini erau sociologii din Europa care se mai interesau de problematica circumscrisă fenomenului etnic întrucât, în mod aproape natural, distincțiile etnice, rasiale nu mai erau considerate ca un factor semnificativ de diferențiere socială, relațiile rasiale nu constituiau, ca în SUA, un domeniu

⁵ Botkin James W., Mahdi Elmandjra, Mircea Malița, *Orizontul fără limite al învățării*. Lichidarea decalajului uman, București, Editura politică, 1981, p. 164-165.

⁶ Rex John: *Relations raciales et groupes minoritaires: quelques convergences*, în: *Revue internationale des sciences sociales*, vol. XXXIII, nr. 2/1981, p. 384-407.

autonom de cercetare la nivel național și cu atât mai puțin la nivel internațional. Chiar și în SUA și Marea Britanie, țări în care politicile și practicile făceau totuși din rasă și etnie un element important, se contura o tendință de a atașa aceste studii lucrărilor generale privind problemele sociale.

Se consideră că în Europa, abia după 1970 s-au pus bazele unei sociologii sistematice a relațiilor etnice și rasiale, în Anglia în special⁷, cercetările întreprinse distingându-se prin adoptarea unei optici comparative internaționale. De altfel, studiile sociologice privind fenomenul etnic au fost mult timp considerate o *specialitate anglosaxonă* datorită atât particularităților social-istorice cât și unor rațiuni intelectuale: conform paradigmei modernizării, dominantă de decenii în științele sociale (Weber, Parsons), prin care se asimilează schimbarea socială cu trecerea de la tradițional la modern, problemele etnice ar aparține lumii *particulariste*, premoderne, apărând ca un obstacol în calea schimbării sau ca o consecință a unei modernizări incomplete și deci de un interes minor pentru teoreticieni⁸.

Într-adevăr, începând cu anii '70, renașterea manifestărilor etnice și a interesului pentru etnie (*ethnicity*, pentru anglo-saxoni) se pare că exprimă eșecul gândirii evoluționiste în domeniu, în mod concret, pe cel al ideii că modernizarea și industrializarea ar trebui să dizolve particularismele etnice.

Evenimentele din ultimele decenii și mai ales din ultimii ani, problematica imigrării, renașterea spiritului național în țările post-comuniste, redimensionarea problemei minorităților etnice care devine o redutabilă miză politică în plan intern și extern, persistența și recrudescența conflictelor etnice, *trezirea* minorităților în Vestul Europei au făcut necesară reconsiderarea acestor teme de cercetare, reclamându-se încercarea unor explicații coerente ale faptelor și fenomenelor etnice, din perspectiva realităților lumii de astăzi.

Oportunitatea cercetărilor privind fenomenul etnic este legitimată și de faptul că în mediile politice internaționale (ONU, UNESCO, Consiliul Europei etc.) fenomenele etnosociale sunt considerate o *problemă globală* a lumii actuale și un *factor de risc* al societății pentru care se caută soluții prin cooperarea națiunilor și a organismelor specializate.

Se conștientizează din ce în ce mai mult faptul că identitatea culturală este o problemă cu două fațete, absolutizarea fiecăreia dintre ele fiind la fel de

⁷ Banton Michael, *Race relations*, New York, Basic Books, 1968; Mason Philip, *Pattern of dominance*, London, Oxford University Press, 1970; Rex John, Moore Robert, *Race, Community and conflict*, London, Oxford University Press, 1967 s.a.

⁸ Stavenhagen Rodolfo, *Les conflits ethniques et leur impact sur la société internationale* in *Revue Internationale des Sciences Sociales* nr. 127/1991. Autorul a fost director general adjunct pentru științe sociale la UNESCO, profesor la Universitatea Stanford, California, SUA.

inacceptabilă: pe de o parte omogenizarea globală, iar pe de altă parte dezintegrarea locală. Max Von der Stoel, înalt comisar pentru minoritățile naționale ale OSCE, afirma la București, în 1993: "Este o convingere faptul că o Europă stabilă și unitară nu poate fi realizată decât dacă se acordă suficientă atenție și se găsesc rezolvări pentru problemele minorităților⁹".

Într-un raport al statelor aflate în conflict armat, invocat de R. Stavenhagen, se aprecia că din 111 conflicte armate foarte puține erau războaie clasice între state: 63 erau conflicte interne și 36 erau considerate de autorii raportului "războaie legate de geneza unui stat, adică între stat și un grup de opozanți reclamând autonomia sau secesiunea pentru o etnie sau o regiune dată".

Autorul apreciază că în ciuda constatării escaladării conflictelor interetnice specialiștii în științele sociale, în cercetarea păcii, a conflictelor și relațiilor internaționale par să fie relativ puțin interesați de conflictele etnice, considerându-le *afaceri interne* legate fie de existența unui regim dictatorial și/sau represiv, fie ca simple subproduse ale unor conflicte mai vaste¹⁰.

Încercând să explice rămânerea în urmă a Franței în domeniul sociologiei consacrate rasismului, Michel Wieviorka apreciază că, până nu demult, existența unor particularisme culturale sau religioase părea subordonată unor valori universale, unor state mai mult sau mai puțin capabile să susțină - în același timp - teza modernității și pe cea a națiunii, să integreze străinii într-un timp mai lung sau mai scurt.

Fără a considera că Franța ar aluneca spre un model cultural pluriethnic, autorul observă că pretutindeni se ivesc sau se consolidează identități comunitare - definite în termeni religioși, etnici, regionali, culturali, istorici sau mai ales naționali plasând în centrul atenției probleme inedite pentru ea până în prezent precum și utilizarea unui vocabular politic nou: etnicitate, relații interculturale, minorități etnice, relații interrasiale etc. Tocmai acestui caracter foarte nou al problemelor - pe care însă alte societăți le cunosc de mult mai mult timp - i s-ar datora rămânerea în urmă a cercetărilor în domeniu în cadrul sociologiei franceze¹¹.

Întoarcerea la surse și revendicările identităților etnice, caracteristice pentru sfârșitul secolului al XX-lea, în toate tipurile de societăți, nu numai în cele est-europene, pun în fața științelor sociale numeroase probleme teoretice și

⁹ * * Cadrul legislativ și instituțional pentru minoritățile naționale din România, București, Institutul pentru Drepturile Omului, 1994, p.130.

¹⁰ Stavenhagen R., *Op. cit.*

¹¹ Wieviorka Michel, *L'espace du racisme*, Paris, Editon Seuil, 1991. Autorul este directorul Școlii de Inalte Studii de Științe Sociale din Paris.

metodologice iar sociologiei politice în special, "urgența înțelegerii acestor fenomene și analizarea noului imaginar social pe care îl propune etnicitatea"¹².

În același context de idei îl putem cita pe Alain Touraine care, constatând că apelul la specificitate, la diferență, la naționalism și la toate formele de identitate câștigă teren, consideră că este nevoie de reflecția științelor sociale asupra acestor probleme, cu atât mai mult cu cât practicile sociale par purtătoare de sensuri contradictorii. În ceea ce privește **sociologia**, punctul ei de plecare în această reflecție l-ar constitui, după autorul citat, constatarea faptului că, în general, apelul la identitate este apelul la o definire nonsocială a actorului social. În mod obișnuit, pentru sociolog, actorul este definit prin relațiile sociale în care este plasat. Or, apelul la identitate apare ca un refuz al rolurilor sociale sau mai exact, ca un refuz al definirii sociale a rolurilor pe care actorul trebuie să le joace¹³. Autorul lansează ipoteza "unei duble fețe a identității", defensivă și ofensivă plasând conceptul în domeniul social-politic, problemă la care vom mai reveni.

În țara noastră, fenomenul etnic a fost studiat preponderent din perspectivă etnografică și etnologică, de către reprezentanți de seamă ai sociologiei și antropologiei culturale, în special în perioada interbelică (R. Vuia, S. Mehedinți, Gh. Focșa, I. Chelcea, M. Pop, D. Gusti, C. R. Motru, T. Herseni, N. Petrescu, V. Caramelea, I. Vlăduțiu etc.). În perioada postbelică, în cadrul Centrului de Cercetări Antropologice al Academiei Române se înființează o secție de antropologie socială și culturală (1966) unde se abordează probleme ca: identitate și diferență în cultură, stiluri de limbaj și stiluri de gândire, orientări valorice semnificative pentru viziunea despre lume și personalitatea de bază a poporului român.

După Revoluție, cercetări ale fenomenului etnic sunt realizate în cadrul Academiei Române, Institutului de Psihologie, Institutului de Cercetare a Calității Vieții, Institutului de Filosofie, în centrele universitare importante, în Centrul de Cercetări de Sociologie Urbană (CURS), Centrul de Studii și Cercetări pentru Problemele Tineretului (CSCPT), IMAS etc.¹⁴.

¹² Morin Françoise, *Rétour aux sources et revendication d'identité ethnique, caractéristique de la fin du XXe siècle*, in: *Identités collectives et changements sociaux*, Toulouse, Edition Privat, 1986.

¹³ Touraine Alain, *Les deux faces de l'identité*, in: *Identités collectives et changements sociaux*, Toulouse, Edition Privat, 1986.

¹⁴ Dintre cercetările realizate recent menționăm: *Țigarii - între ignorare și îngrijorare*, coordonatori Zamfir Elena și Cătălin Zamfir, București, Editura Alternative, 1993; *Relații interetnice în România. Diagnoză sociologică și evaluarea tendințelor*, 1993, elaborată la solicitarea Project on Ethnic Relations (PER), SUA. Rezultatele cercetării fac obiectul unui număr special al revistei *Sociologie Românească*, nr. 2-3/1994 având ca autori: Dorel Abraham, Ilie Bădescu, Septimiu Chelcea ș.a.; *Reprezentări sociale, atitudini și relații interetnice ale tinerilor din România*, CSCPT, autori: Ana Bălașa, Ana Tucicov Bogdan, Septimiu Chelcea, Anca Tunescu, 1995; *Relațiile interetnice din perspectiva interacțiunii sociale*, autori: Ana Bălașa, G. Sebe în *Tineretul deceniului unu*, coordonator Ioan Mărginean, București, Editura Expert, 1996.

Din problematica vastă a cercetărilor în domeniu, câteva **direcții** ni se par mai importante prin actualitatea implicațiilor lor teoretice și practic-politice: identitatea etnică națională, ca tip cultural de identitate colectivă, relațiile dintre grupurile etnice și/sau rasiale; statul-națiune, ca formă de organizare socială și politică viabilă sau în recesiune, potențialul de conflict al fenomenului etnic, analiza critică și dezvoltarea elaborărilor teoretice, a aparatului conceptual utilizat.

Ultima direcție este, evident, numitor comun pentru cele precedente, ca și pentru altele pe care nu le-am mai menționat.

Cu privire la **identitate**, fără a intra aici în detalii¹⁵, aspectele abordate privesc în primul rând, definirea conceptului, încercându-se depășirea polisemiei și a ambiguităților prin stabilirea determinantelor identității etnice, naționale și culturale, demers dificil dar foarte important pentru nevoile de operaționalizare și de cercetare empirică. În cadrul elementelor definitorii este de remarcat accentuarea asupra celui de **conștiință a apartenenței la grup**, asumarea conștientă și activă a rolului etnic, sentimentul generat de ceea ce se înțelege prin **noi**. Această determinantă are și o valoare metodologică și practică în sensul că, de pildă, apartenența etnică luată în seamă nu poate fi alta decât cea declarată. Pe de altă parte, prin această dimensiune, se pot determina **grade** ale etnicității.

O literatură distinctă, cu caracter interdisciplinar, evidențiază pattern-urile istorice ale formării națiunilor, identitățile etnice și naționale care nu sunt echivalente, cum adesea sunt utilizate. Încă Weber le diferențiază prin caracterul politic al națiunii pe care etnia nu îl are. Sunt analizate bazele etnice ale identității naționale, tipurile de comunități naționale moderne, perspectiva lor imediată și pe termen lung¹⁶.

Sunt abordate, de asemenea, raporturile identitate - alteritate, etnocentrismul, ostilitatea, prejudecățile și stereotipurile etnice¹⁷. Se admite că înseși identitățile se schimbă, nu sunt un dat istoric imuabil.

Relațiile interetnice ocupă un loc însemnat în cercetarea sociologică a fenomenului etnic, depășind cadrul mai restrâns al cercetărilor interrasiiale inaugurate de *Școala de la Chicago* dintre ale cărei coordonate teoretico-metodologice multe sunt însă valabile și astăzi. Cercetările concrete românești realizate în ultimii ani au în comun plasarea relațiilor interetnice în cadrul proceselor

¹⁵ Tema este tratată în: Ana Bălașa, *Identitate etnică identitate culturală - elaborări teoretice actuale*, studiu în curs de publicare.

¹⁶ Smith Anthony D., *National Identity*, London, Penguin 1991; *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Blackwell, 1986; *The Formation of National Identity în Identity*, Oxford, Clarendon Press, 1995.

¹⁷ Ladmiral J. R., E.M. Lipianski, *Le communication interculturelle*, Paris, Edition Armand Colin, 1989; Marger Martin N., *Race and Ethnic Relations. American and Global Perspectives*, Wadsworth Publishing Company, 1991; Chelcea Septimiu, *Personalitate și societate în tranziție*, București, Societatea Știință și Tehnică S.A., 1994, p. 241-257; Zamfir Elena, Cătălin Zamfir (coordonatori), *Op. cit.*

de acțiune și interacțiune sociale, urmăresc să măsoare calitatea relațiilor interetnice, intensitatea contactelor sociale ca premisă a interacțiunii dintre grupuri, să determine gradul de similaritate și/sau diferențiere dintre grupurile etnice, gradul de păstrare a identității și procesele de asimilare ca strategii de grup și individuale sau ca politici coercitive¹⁸; se determină, pe baze empirice, tipologii ale relațiilor sociale sau se verifică, în contexte sociale și culturale diferite, pattern-uri ale relațiilor interetnice stabilite pe baze empirice îndeosebi în cadrul societății americane.

În abordarea fenomenelor etnice, disputele cele mai numeroase privesc **statul-națiune**, viabilitatea și actualitatea sa ca model de organizare socială în contextul realităților de astăzi. Fără să întreprindem o analiză a problemei, care, dată fiindu-i importanța necesită o abordare specială, vom supune atenției doar câteva reflecții în domeniu. A. Toffler consideră, de exemplu, că una din cele mai importante schimbări la nivel global va fi ascensiunea "statului cu margini moi" ca urmare mai ales a faptului că baza economică a statelor nu mai este națională, cele mai dinamice sectoare ale economiei fiind "sub", "trans" sau "supranaționale".

La hiperconexiunile și superinterdependențele existente se mai adaugă penetrarea, odată cu fenomenul imigrării, a altor culturi și religii, a unor mișcări politice transnaționale, precum și a rețelelor electronice fără frontiere.

Pentru viitorul mai mult sau mai puțin apropiat al **Europei**, teoreticienii continentului dezvoltă o serie de teorii și idei despre statul național; unele dintre ele propun noi "modele" statale - "confederativ", "federativ", "postnațional" etc. Sociologul francez Pierre Kende (de origine maghiară) consideră de pildă că modelul clasic al statului națiune nu ar mai fi aplicabil în Europa Centrală și Orientală și că în interesul popoarelor est-europene, al democrației și coexistenței interetnice, ar fi urgentă elaborarea unei formule politice noi care, printre altele, să se caracterizeze prin "autogovernarea locală și regională" principiu care, după cum afirmă însuși autorul, conduce la soluții de tip federal¹⁹.

Migrând de pe teritoriul sociologiei în cel al discursului politic, același autor este mai explicit, chiar prin titlul unuia din studii²⁰ în care precizează că înțelege prin "frământări" sfârșitul "alcătuirii încremenite de aproape cinci decenii, care s-a născut sub presiune externă", faptul că actuala configurație în zonă nu satisface postulatul "un teritoriu-o etnie" și în fine, precedentul creat de dezmembrarea fostelor Uniunea Sovietică, Cehoslovacia și Iugoslavia, de unde și "datoria de a lansa ipoteze

¹⁸ Bălașa A., G. Sebe, *Op. cit.*; Abraham D., Ilie Bădescu, *Conlocuirea etnică în România. Rezultate ale cercetărilor de teren; Fenomenul etnic între știință și ideologie*, în: *Sociologie Românească*, nr. 2-3, 1994.

¹⁹ Kende Pierre, *Quelle alternative a l'Etat-national!*, în *Esprit*, nr. 175, oct. 1991.

²⁰ Kende Peter, *Frământări în legătură cu cadrele statale din Europa Centrală și Răsăriteană*, în *Korunk* nr. 6/1993 (reprodus în *Cumpăna*, antologie în limba română a revistei de cultură *Korunk*, nr. 2/1995).

referitoare la ceea ce se poate întâmpla în această regiune. "Prin cadre statale", autorul precizează că se referă la "natura statelor" și "la aranjamentul teritorial, adică la problema granițelor".

Mai pragmatică și mai tranșantă este "filosofia" exprimată de sintagma "aici și acum" în următoarea formulare a unui alt autor maghiar: "În interesul integrării reale a societăților din zonă, pentru realizarea autonomiilor locale, teritoriale și colective, Europa Centrală și de Est nu trebuie să pășească pe urmele pretinsului "stat-model", care este Franța, ci pe urmele Elveției, Spaniei, Finlandei, Italiei. Iar dacă Occidentul va rămâne incapabil să recunoască acest lucru, există pericolul de a afla, în curând, că războiul purtat pe teritoriul fostei Iugoslavii nu este episodul final al haosului central-est-european, ci doar preludiul acestuia"²¹.

Fără a intra în polemică, aici, cu "opinii-avertisment" de felul celei de mai sus, precizăm, dacă mai este nevoie, că teoriile cu privire la criza statului național departe de a fi ajuns la propunerea unor soluții constructive alternative și larg acceptate, susțin, în fapt, strategii extrem de controversate. Cei mai mulți sociologi constată că nici în plan teoretic nici într-o perspectivă practică imediată nu se întrevide o nouă formă de comunitate larg acceptată și esențial diferită de cea națională. Nici chiar în Europa statelor integrate economic, politic, monetar.

La problema **dacă** pot deveni compatibile unitatea politică supranațională și diversitatea culturilor, cele mai numeroase răspunsuri sunt afirmative, fără să se angajeze însă și în soluții, oricum premature. La întrebarea **cum** va avea loc acest lucru Jacques Le Goff, intuind dificultățile procesului consideră - în cadrul dezbaterilor găzduite de revista *Esprit*²² că nu se poate pierde din vedere că unitatea culturală a Europei se sprijină pe o diversitate fecundă care trebuie conservată: "Europa care este în curs de a se face trebuie să fie, dincolo de instituțiile sale comune, o Europă a diversității".

Riscul analizelor și cercetărilor actuale privind fenomenul etnic constă, după unii sociologi, tocmai în ignorarea problemei cheie - "statul - națiune". Soluția europeană a statului națiune, a națiunilor egale este considerată **încă** soluția cea mai adecvată acestui spațiu (G. Georgiu, 1992; I. Bădescu, D. Abraham, 1994; A.D. Smith, 1995 s.a.).

În acest context al dezbaterilor, studiul sociologic al fenomenelor etnice se impune a fi axat pe ideea de **conlocuire** a etniilor - "un model de locuire comună a teritoriului" prin care se evită atât etnocentrismul cât și ideea etnocratică a zonelor de autonomie etnică prin care se promovează conceptul de locuire etnică separată -

²¹ Bela Biro, *Utopiile democratizării: Integrare și regionalism*, în *Korunk*, nr. 1/1993 (reprodus în *Cumpăna*, antologie în limba română a revistei de cultură *Korunk*, nr. 2/1995, p. 59).

²² *Esprit*, nov. 1991. La dezbaterile privind destinul Europei și al statelor componente au luat parte: Jaques Delors, Pierre Hassner, Jacques Le Goff și Alain Touraine.

administrare etnică a unui teritoriu sau regiuni. Conceptul "conlocuire" satisface atât exigențele unui regim democratic cât și tendințele actuale privind relațiile intercomunitare și interculturale, de păstrare a diversității culturale²³.

Că relațiile interetnice au sau pot avea un potențial ridicat de **conflict** este de acum un fapt general acceptat, cum am menționat anterior. De acest aspect se ocupă din ce în ce mai mulți experți în relațiile internaționale; în ultimii cinci ani, de exemplu, s-au elaborat rapoarte privind relația dintre conflictele etnice și securitatea europeană, avându-se în vedere atât tenșiunile minoritare *clasice* cât și noile forme de tensiune (drama iugoslavă, conflictele din cadrul CSI, alte surse potențiale de conflict)²⁴.

Odată cu revenirea în actualitate a problematicii etnice se repune în discuție însăși capacitatea explicativă a teoriilor privind societatea în general, raporturile dintre individ și mediul său social. În locul schemelor globale se sugerează analizarea conduitelor și reprezentărilor actuale și reale ale actorilor sociali, ținând seama de autonomia relativă a fiecărui nivel - individual, interpersonal, grupal și organizațional, societal, cultural - și de raporturile complexe dintre ele.

Se fac și se impun eforturi de *elaborare și reelaborare conceptuală*, de definire mai satisfăcătoare a fenomenelor și proceselor studiate precum și de abordare a problematicii etnice din perspectiva realităților concrete studiate.

De exemplu, se reconsideră valabilitatea *universală* a teoriei majorității dominante și a minorității dominate, se distinge între relațiile interetnice ierarhizate și cele neierarhizate, se reevaluează dintr-o perspectivă interacționistă pattern-urile relațiilor interetnice iar acestea se judecă în funcție de contextele socio-culturale date, constatându-se și recomandându-se totodată, prezența unui nou model al acestora - cel intercultural - bazat pe imperativul circulației valorilor, al intercunoașterii și cooperării, al înțelegerii reciproce și al respectului, al complementarității dintre valorile comprehensiunii și cele ale autodefinirii²⁵.

Se redefinesc, deși încă abstract, conceptele de grup etnic, etnocentrism, asimilare, pluralism, interculturalitate multiculturalitate etc. sau se propun și se definesc concepte noi cum sunt cele de *conlocuire* și *conviețuire* pentru relațiile

²³ Abraham D., I. Bădescu, *Op. cit.*

²⁴ Griffiths Stephen J., *Nationalism and Ethnic Conflict Threats to European Security*; în SIPRI Research Report Nr. 5, New York, Oxford University Press Inc., 1993; , D., Rosenberg, *Les minorites nationales et le defi de la securité en Europe*, New York, Nations Unites, 1993 s.a.

²⁵ Abraham D., I. Bădescu, *Fenomemul etnic între știință și ideologie*, în *Sociologie românească* nr. 2-3/1994.

dintre populațiile unui teritoriu comun și se fac demersuri de cercetare a modelelor spațiale de conlocuire a populațiilor.

Cu ocazia definirii unor concepte dincolo de caracterul lor prea abstract și ambiguu se constată adesea că nici teoriile subiacente nu mai sunt satisfăcătoare. De pildă, chiar privind identitatea, concepțiile inspirate de paradigma *primordialistă* și cea *instrumentalistă* sau cele care privesc clivajele etno-politice actuale ca pe un fenomen modern, care reinterpretează antagonisme vechi nu mai sunt satisfăcătoare, luate separat.

Și în S.U.A. se constată, o evoluție a ideilor în domeniu, o reevaluare a vechilor teorii. Mai întâi s-a considerat că noii veniți tind să **asimileze** modelul anglo-saxon preexistent și acest fapt corespunde voinței de a forja și unifica o conștiință americană pe bazele conceptului de democrație, modelat de filosofia luminilor. Ulterior, teoria **melting-pot**-ului tinde să considere societatea americană ca un *creuzet* în care trăsăturile culturale de origine, în loc să dispară definitiv, fuzionează cu cele ale societății de adopție, pentru a crea o nouă identitate comună. După 1960, teoria melting-pot-ului este și ea abandonată întrucât nu permite explicarea nici a conduitelor de apărare a identităților nici a conduitelor rasiste, făcând loc unei țări a *salatierii* în care toate *ingredientele* își păstrează identitatea.

Confuziile și ambiguitățile teoriilor identității naționale și culturale și ale interetnicității, impreciziile sau caracterul prea abstract al definirii conceptelor se răsfrâng negativ asupra *operațiilor de măsurare empirică și evaluare*, în ultimă instanță asupra cunoașterii realității fenomenului.

Devine în acest fel dificilă comunicarea pe baze științifice obiective. Când este plurietnică o societate? Ce înseamnă, de exemplu, stat heterogen sau omogen etnic, există grade ale heterogenității? Cum se poate determina caracterul *închis* sau *deschis* al unei identități, dinamica ei, care este raportul dintre elementele *fixe* ale etnicității și cele *fluide* care se dobândesc sau se abandonează? Cum se poate măsura discriminarea, pe baze obiective, în societățile în care nu este promovată instituțional? Șirul întrebărilor poate continua, nu inventarul lor vrem să-l supunem atenției ci nevoia, pentru o cunoaștere cât mai obiectivă și o comunicare autentică, de teorii valide în domeniu, de concepte definite operațional și nu în ultimul rând, de neutralitatea axiologică a cercetătorului.

Nu întâmplător poate, în acest domeniu, nu s-au elaborat tehnici speciale de culegere sau prelucrare a datelor empirice, cu foarte puține excepții. Scala lui Bogardus de măsurare a distanței sociale între grupurile etnice a ajuns la o

venerabilă vârstă, testele psihologice abordează aspecte cu semnificații prea restrânse, așa încât probabil că Marisa Zavalloni, psiholog social, directoarea unei instituții de cercetare în domeniu din Canada, are dreptate când afirmă că precaritatea metodelor și tehnicilor de măsurare și evaluare reflectă gradul de elaborare a teoriei în domeniu. Nu este mai puțin adevărat însă că dificultățile semnalate mai sus reflectă și natura obiectului de cercetat - o realitate socială, culturală și istorică foarte eterogenă, cu puține elemente comparabile, și în permanentă schimbare.

3. Contextul actual al cercetărilor: schimbarea accelerată a mediului social și cultural

În ceea ce privește această relație dintre schimbarea socială și fenomenul etnic se invocă de regulă, așa cum am mai menționat, schimbările din Centrul și Estul Europei, în speță spațiul fostei Uniuni Sovietice și al fostelor țări socialiste. Fără îndoială acestea sunt schimbările cele mai recente și cu impactul cel mai vizibil. Noul peisaj politic a condus pe de o parte la o mișcare identitară majoră în țările componente ale fostei Uniuni Sovietice sau aflate în sfera de influență a acesteia iar pe de altă parte prin resuscitarea și retensionarea raporturilor interetnice se încearcă în bună măsură și resorbirea și convertirea în limbaj etnic a diverselor stări conflictuale și tensiuni sociale din zonă.

Revigorarea fenomenului identitar apăruse însă și ar fi apărut oricum, chiar în absența schimbărilor generate de destrămarea sistemului politic totalitar din Estul Europei pentru că sistemul global, mondial era caracterizat deja printr-o serie de schimbări considerate revoluționare, în special marea mutație, evidențiată de numeroși autori, prin care societatea industrială clasică se descompune iar modelele de integrare specifice modernității slăbesc.

De pildă, se consideră că în ultimele decenii are loc un declin evident al mișcării muncitorești iar referința la clasa socială ca formă de identificare pierde din importanță în profitul etnicității care, în anumite contexte, devine un criteriu pertinent de alocare și de revendicare a resurselor economice și sociale.

Cu privire la Franța, de exemplu, sociologii constată declinul ineluctabil al mișcării muncitorești și o revenire a afirmării etnicității, a spiritului religios, a promovării identităților - naționale, regionale, culturale. "Criza socială se soldează cu creșterea importanței identităților nonsociale iar Franța nu este singura țară

dominată de problema națională după ce a fost dominată de problema socială. Există o anumită unitate a celor două tipuri de probleme, căci ce se petrece într-un registru este în mare măsură corelat cu ce se petrece în celălalt²⁶.

Pentru a înțelege ascensiunea mișcărilor identitare trebuie studiată starea mișcărilor sociale, transformările din cadrul acestora, capacitatea lor de a structura și a orienta comportamentele individuale și colective, de a propune repere, principiile de organizare a vieții sociale.

Este necesară analiza crizei valorilor, a raționalului, a noțiunii de progres etc. care pot fi cu greu dissociate de reperele comunitare, de apelurile la națiune, la credință, la o identitate nonsocială.

Spațiul rasismului, de exemplu, se lărgeste pe măsură ce se epuizează raporturile sociale generate de industrializare, odată cu afirmarea a tot felul de identități nonsociale și cu "destructurarea capacității responsabililor politici și a intelectualilor de a asocia, într-o concepție unitară, universalitatea progresului și a rațiunii și specificitatea națiunii din care fac parte"²⁷. Pericolul rasismului, consideră autorul citat, constă tocmai în această disjuncție dintre caracterul social și cel comunitar și mai ales dintre referințele universale și valorile particulariste.

Noua formă de mobilizare etnică devine și o nouă bază pentru o mobilizare politică eficace. Acest nou fel de activism se poate identifica la scară mondială (H. Isacs, 1975). În societatea americană, spre exemplu, mobilizarea etnică se poate constata în cadrul procesului de **căutare a originilor** de către grupurile etnice, a interesului acestora pentru **genealogie** (M. Nowak, 1973; Stein și Hill, 1977). Unii autori americani văd în această mișcare un fenomen socialmente pozitiv, alții, dimpotrivă, consideră că această căutare inofensivă a identităților și rădăcinilor ancestrale, a solidarității comunitare poate fi începutul și al unei ideologii reacționare și socialmente explozive (Patterson 1978), glorificarea etnicității devenind spre exemplu în mâna unor intelectuali nemulțumiți o amenințare pentru comunitatea americană și etosul ei subiacent.

Conform unor autori ca D. Patrick Moynihan și Nathan Glazer (1974, 1975), Daniel Bell (1975) s.a. are loc o importantă schimbare în scopurile mobilizării etnice și o accentuare a caracterului instrumentalist. Pe scurt, în țările postindustriale, etnicitatea, ca formă de identificare socială, ar avea în general un avantaj asupra clasei sociale, formă alternativă de identificare, aflată însă în declin.

²⁶ Wieviorka Michel, *Op. cit.*

²⁷ *Idem*, p. 171.

Faptul că acum statul neo-liberal (*welfare state*) devine din ce în ce mai important în alocarea resurselor sociale și economice și corijează inegalitățile rezultate din efectele pieței libere determină căutarea unei unități sau a unui obiectiv eficace de politică publică și tocmai aceasta face din etnicitate atât o bază pentru agregarea și articularea revendicărilor precum și o bază pentru realocarea ulterioară de resurse de către stat. Schimbarea valorilor instituționale schimbă deci legitimitatea etnicității ca formă de mobilizare politică²⁸.

Pe de altă parte este vorba aici și de un alt aspect mai mult ideologic, care favorizează urmărirea interesului bazat pe etnicitate și anume schimbarea conceptului de "egalitate" de la principiul liberal al "egalității de acces" la o concepție neo-liberală a "egalității ca rezultat" iar în alt plan, trecerea de la principiul "meritului individual" la cel al "meritului de grup" drept criteriu de recompensă socială²⁹.

Unul din fenomenele cu impactul cel mai mare privind ascensiunea fenomenului etnic în Europa îl reprezintă **migrațiile** recente care riscă să facă din țările europene, societăți plurietnice. Acest fapt impune urgența punerii la punct a unei strategii globale față de acest fenomen de amploare, a unor politici privind relațiile intercomunitare, valabile și eficace. Caracterul de urgență este sugerat și de faptul că în 1991, Consiliul Europei, prin Comitetul de Miniștri, a însărcinat un grup de experți să elaboreze un *Proiect asupra relațiilor intercomunitare* în care un loc central îl ocupă politicile de integrare a migranților mai vechi și mai noi. Se constată că răspunsurile politice ale statelor, la această problemă, sunt de o mare varietate, ceea ce impune analiza anumitor strategii posibile, necesitatea edificării unei filosofii de bază privind politicile în materie de relații intercomunitare care să vizeze, printre altele, un cadru juridic clar, lupta împotriva oricăror discriminări, educația pentru o societate plurietnică, diminuarea tensiunilor dintre integrare și recunoașterea diferențelor culturale.

Fără îndoială, aceasta este o sarcină dificilă pe care nu numai țările europene ci întreaga umanitate este chemată să și-o asume. Căci, așa cum spunea Paul Ricoeur, cunoscutul antropolog cultural: "Umanitatea considerată ca un corp unic intră într-o civilizație planetară unică ce reprezintă un progres enorm pentru toți și totodată, o

²⁸ Glazer Nathan, *Afirmative discrimination: Ethnic inequality and public policy*, New York, Basic books, 1975.

²⁹ Iacob James, Pierre Horn, *Mobilisation ethnique et l'Etat neoliberal. Le cas americain*, în: *Identites collectives et changements sociaux*, Toulouse, Ed. Privat, 1986.

sarcină primordială de a păstra și de a adapta la acest cadru nou, moștenirea culturală.

Resimțim toți, în măsură diferită și în mod variabil tensiunea între necesitatea acestui acces și acestui progres, pe de o parte, și exigența salvagădării patrimoniilor noastre moștenite, pe de altă parte. Problema există tocmai pentru că noi suportăm presiunea a două necesități divergente, dar la fel de imperioase³⁰.

³⁰ Ricoeur Paul, *L'Histoire et vérité*, Paris, Editions du Seuil, 1955, p. 274.